

ПАРАДИГМА РЕАЛІЗМУ: ІСТИНА В ЛОГІКО-СЕМАНТИЧНІЙ СИСТЕМІ Г. ФРЕГЕ

У статті з позиції належності парадигмі реалізму чи антиреалізму досліджується проблема істини у логіко-семантичній системі Г. Фреге, яка (істина) постає як абстрактний об'єкт і є значенням речень. Автор доходить думки, що Г. Фреге певним чином притаманна дефляціоністська позиція по відношенню до поняття істини. Натомість, він, радше, є послідовником парадигми реалізму.

Ключові слова: істина, хиба, істиннісні значення, семантика, смисл, значення.

Постановка проблеми. Аналітична філософська традиція беззаперечно є потужним інтелектуальним явищем, першочергово, англосаксонського культурного типу. Дослідження в царині аналітичної філософії є візитівкою, mainstream'ом загального інтелектуального процесу, що відбувається на теренах, передусім, США, Великобританії, Австралії та інших країн. Український же контекст досліджень проблематики аналітичної філософії, наразі, однозначно потребує певної зативованості через замалу кількість публікацій, навіть, у порівнянні із країнами пострадянського простору.

Певним чином “зміфологізована” (тематично і методологічно) аналітична філософія все ж таки має специфічний набір тем, напрямів дослідження, які дистанціюють її від “континентальної” філософії. До таких слід віднести філософію мови, філософію свідомості, філософію штучного інтелекту, метафізику, аналітичну епістемологію та багато інших. Однією з таких є досить давня суперечка, яка в аналітичній філософії набула назви “проблема реалізму-антиреалізму”, яка має стосунок не тільки до факту (не)наявності речей у світі, а й адекватного осмислення цього факту, в тому числі, й засобами аналітичної епістемології. В цьому контексті принциповим видається розгляд фактичності з позиції її істиннісної оцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема “реалізму-антиреалізму” має досить давню історію, але саме в аналітичній філософії вона була знову заактуалізована зусиллями “батьків-засновників” аналітичної філософії: Г. Фреге, Дж. Муром, Б. Расселом та Л. Вітгенштайном, які не стільки заактуалізували онтологічну перспективу цієї проблеми (проблему реальності/нереальності як таку), скільки епістемологічну перспективу, зокрема, й проблему істини, істинності носіїв істиннісних значень. Позиція автора в контексті з цього питання така: однозначно можемо говорити про існування в межах аналітичної філософії науки двох парадигм¹: парадигми реалізму та парадигми антиреалізму. Кожну з цих парадигм схарактеризовує як онтологічна, так і епістемологічна їх складова. Кожна з цих парадигм, виходячи з базових для неї принципів, понять, норм, репрезентує відповідну їм концепцію істини: так, в межах реалістської парадигми, основоположною буде

¹ Під “парадигмою” автор розуміє систему уявлень, теорій, які є прийнятними для певного кола дослідників і які визначають специфіку, зразки, цінності тощо наукової діяльності в контексті цієї парадигми.

кореспондентна теорія істини, в межах антиреалістської парадигми – приміром, дефляційні теорії істини.

Виходячи з цього, **метою** нашої **статті** буде намагання визначити, проаналізувавши основні положення філософії Г. Фреге, до якої (реалістської чи антиреалістської) парадигми можуть бути віднесені логіко-семантичні ідеї німецького мислителя і яке місце у його філософській системі посідає поняття істини.

Виклад основного матеріалу. Чи не трюїзмом, але з чим важко не погодитися, є думка М. Даміта про те, що саме Г. Фреге є започатківцем аналітичної філософії, а сама аналітична філософія є постфрегіанською філософією. Її чітко виражений лінгвістичний характер², принаймні, на початку свого існування, тим не менше певною мірою не вписувався в парадигму досліджень німецького логіка і філософа. Це можна пояснити тим фактом, що Г. Фреге не будує свою онтологію на принципах дослідження мови, радше, навпаки, для заздальгідь створеної онтології ним створюється спеціальна мова. Ідея про другорядність лінгвофілософських досліджень у порівнянні з дослідженнями з логіки, коли філософія мови лише підтримує та обґрунтовує логіку³, явно суперечить припущенню М. Даміта, згідно з думкою якого аналіз мови Г. Фреге є фундаментальним, якщо порівняти з дослідженням філософських аспектів мислення та логіки.

Але, тим не менше, філософські ідеї Г. Фреге багато в чому були обумовлені *mainstream*’ом ранньої аналітичної філософії, а саме філософією лінгвістичного аналізу, через що сама аналітична філософія набула специфічних для неї рис:

- абсолютизація формалістського підходу до мови, що виправдовувало прагнення побудувати таку формальну мову, за допомогою якої можна було б описати багатоманіття феноменів дійсності;
- мова розумілася не стільки як засіб вираження думки, скільки як “образ світу” зі зміщенням акценту з відношення “мислення-дійсність” до відношення “мова-дійсність”⁴;
- семантичні аспекти мови інтерпретувалися засобами ефективно побудованих синтаксичних логіко-математичних моделей; а істину почали розуміти як властивість⁵ висловлювань про факти дійсності, яку можна виразити засобами формального апарату логіки⁶.

Особливістю концепції філософів-аналітиків початкового етапу розвитку аналітичної філософії є утвердження парадигми реалізму та її концептуальне наповнення у майбутній “конфронтації” з послідовниками парадигми

² Для філософів-аналітиків вивчення мови є засобом прояснення способів проекції знакових систем і того, як в них репрезентовані онтологічні уявлення. Філософа-аналітика насамперед відрізняє те, що він розуміє простий факт, що неможливо брати якусь проблему (свідомості, пізнання, істини тощо) самою-по-собі; варто спершу розглянути її концептуалізацію в мові.

³ Carl W. Frege’s theory of sense and reference : its origins and scope / W. Carl. – Cambridge : Cambridge university press, 1994. – 232 p.

⁴ В цьому випадку реальність об’єктивної дійсності і адекватність мови як образу цієї дійсності були підставовими достовірного пізнання.

⁵ У випадку з Г. Фреге істина розумілася ним як абстрактний об’єкт, як істиннісне значення речень.

⁶ Антологія сучасної аналітичної філософії, або Жук залишає коробку. – Львів : Літопис, 2014. – С. 10.

антиреалізму. Найчастіше парадигма реалізму описується в термінах епістемологічних досягнень наукових теорій і моделей. З точки зору такого підходу, реалізм виступає як позиція відносно фактичного епістемологічного статусу теорій (або її компонентів). Більшість філософів-аналітиків визначають парадигму реалізму в термінах істинності (приблизної істинності) наукових теорій або її деяких аспектів. Так, Е. Нагель⁷ наголошує, що реалізм підкреслює використання теоретичних пропозицій як засновків у теоретичному поясненні, а самі теоретичні пропозиції є або істинними, або хибними.

Інші визначають реалізм з точки зору успішності наукових теорій, що відображають відношення постулатів цієї теорії до об'єктів та явищ у світі, як спостережуваних, так і неспостережуваних. Так, для Дж. Смарт⁸ та Я. Хакінга⁹ реалістська парадигма каузально пов'язана з матеріалістичною позицією; взаємодія наукових теорій та матеріальної дійсності і є, на їх думку, принциповим для реалізму.

Ще інші визначають реалізм не в термінах істинності або успішності, а з точки зору віри в онтологію наукових теорій. Спільним для всіх цих підходів є думка про те, що наукові теорії мають певний пізнавальний статус, потенціал: вони адекватно описують світ, а тому є успішними¹⁰.

Б. ван Фраасен¹¹ специфіку парадигми реалізму виражає через мету наукового дослідження, яка полягає в істинному описанні об'єктів і явищ, що, звісно, не може не викликати здорового скептицизму щодо цієї заяви. Якщо наука дійсно прагне до істини і наукова практика є успішною – така характеристика реалізму в термінах мети наукового дослідження є прийнятною але недостатньою, бо таке розуміння суті наукового реалізму нічого не говорить про прогностичний потенціал наукової теорії і в цьому відношенні є недовизначеним¹².

Проблемним в контексті дилеми реалізм-антиреалізм може виявитися відмінність у статусі, евристиці тощо в межах наукової теорії спостережуваних і неспостережуваних об'єктів¹³, що заaktuалізовує насамперед деякі форми антиреалізму, які виправдовують істиннісну оцінку тільки спостережуваних фактів, в той час коли реалісти суттєво не розрізняють епістемологічний статус і не роблять відмінностей між спостережуваним і неспостережуваним. Але в цьому випадку впевнено говорити про істину суджень щодо таких фактів м'яко кажучи, вже проблематично. Тому й постає спокуса відмовитися від істини як такої, змінивши її чи-то достовірністю, чи-то успішністю.

Отже, будь-яка версія реалізму стверджує об'єктивне існування певного роду сутностей і, залежно від характеру цих сутностей, можна говорити про

⁷ Nagel E. *The Structure of science: Problems in the Logic of Scientific Explanation*. – New York : Harcourt, Brace & World, Inc. – 1961. – P. 106–153.

⁸ Smart J. J. C. *Philosophy and Scientific Realism* / J. Smart. – London : Routledge & Kegan Paul, 1963. – P. 36–37.

⁹ Хакінг Я. *Представление и вмешательство* / Я. Хакінг. – М. : Логос. – 1998. – 296 с.

¹⁰ Chakravartt A. *Six degrees of speculation: metaphysics in empirical contexts* / A. Chakravartt // *Images of Empiricism : Essays on Science and Stances*. – Oxford University Press, 2007. – P. 183–208.

¹¹ Van Fraassen B. C. *The Scientific Image* / B. van Fraassen. – Oxford : Clarendon Press, 1980. – 235 p.

¹² Chakravartt A. *Six degrees of speculation : metaphysics in empirical contexts* / A. Chakravartt // *Images of Empiricism : Essays on Science and Stances*. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 197.

¹³ Dicken. P., Lipton P. *What can Bas Believe? Musgrave and van Fraassen on Observability* // *Analysis*. – 2006. – № 66. – P. 226–233.

метафізичний реалізм, наївний реалізм, науковий реалізм, психологічний реалізм тощо. Ствердження реального існування різного роду сутностей передбачає ще й визначення статусу цих сутностей у їх взаємодії зі свідомістю, а тому й їх можливість адекватної репрезентації.

Парадигма реалізму передбачає існування двох взаємопов'язаних модусів: онтологічного та гносеологічного; хоча прийняття одного (здебільшого першого) із необхідністю не детермінує прийняття другого¹⁴. Онтологічний модус зреалізовується через артикулювання реального існування об'єктів, що репрезентовані в межах тої чи іншої наукової теорії. Гносеологічний модус зреалізовується через утвердження позиції, у відповідності до якої описувані теоріями об'єкти, явища можуть бути або істинними, або хибними, що засвідчує існування а також можливість пізнання певної об'єктивної реальності, структурово відмінної від реальності, даної нам.

Окресливши основні параметри реалістської парадигми і превентивно визначивши Г. Фреге її послідовником, маємо намір охарактеризувати його основні логіко-семантичні ідеї, які б підтверджували наше припущення. Г. Фреге є основоположником такого напрямку в філософії математики як логіцизм, основні принципи якого можна звести принаймні до таких:

- усі поняття арифметики¹⁵ мають бути редуковані до понять логіки, а, відповідно, й усі судження арифметики мають бути зведені до суджень логіки;
- усі математичні теореми вивідні з логічних аксіом;
- усі істини арифметики мають стати істинами логіки¹⁶.

Логіцизм – відповідь на психологізацію, основний мотив якої полягав у намаганні пояснити специфіку логічних структур як природні процеси у свідомості, тим самим натуралізувавши та охарактеризувавши їх через процес суб'єктивації.

Започаткувавши реформування аристотелівської логіки, одним із основних понять в цьому контексті Г. Фреге вбачає поняття аналізу, числення, функції тощо. Німецький філософ заактуалізовує і по-новому розуміє поняття аналізу, розуміючи його як метод дослідження і успішно застосовуючи його в царині філософії математики та логіки. Загалом, в аналітичній філософії саме аналіз

---

¹⁴ Позицію, протилежну реалізму, називають антиреалізмом, котрий останнім часом віднаходить щонайбільше прихильників, особливо у зв'язку з відкриттями в галузі когнітивної науки, фізіології, психології тощо. Деякі аргументи на користь антиреалістської позиції в цьому контексті див. у Noe A. *Is the visual world a grand illusion?* // *Journal of consciousness studies*. – 2002. – Vol. 9. – № 5–6. – P. 1–12. Алвін Ное, зокрема, посилаючись на Д. Деннета, критикує “концепцію досвіду як знімку” з точки зору позиції “нового скептицизму”, згідно з якою “наші переконання про наш перцептивний досвід є радикально хибними”. А відтак, принцип, винесений автором у титул статті “Видимий світ є великою ілюзією”, якнайкраще підтверджує антиреалістські тенденції.

¹⁵ Якщо припустити, що вся математика може бути редукована до арифметики, програма логіцизму втілює проект послідовного виведення математичного з логічного. Отже, логіка в концепції Г. Фреге є підставовою для усієї математики.

¹⁶ Проблематизоване кантіанське розрізнення арифметичних та логічних істин як відповідників синтетичних та аналітичних заактуалізувало їх рефлексію, в тому числі і Г. Фреге, зокрема, у його програмі логіцизму, успішна реалізація якої зліквідувала б спостережуваний характер арифметики (як це сталося, приміром, при визначенні числа Г. Фреге) та спровокувала перегляд підвалин і сутності математичного знання як такого.

розглядається як основоположний метод філософування, для якого властиві такі риси:

- активне використання апарату символічної логіки і, передусім, – першопорядкової логіки предикатів, а, отже, для аналітичної філософії найбільш характерним є саме логічний аналіз мови;
- основоположний для аналітичної філософії логічний аналіз є різновидом так званого інтерпретаційного або трансформативного аналізу, коли має місце трансформація певного мовного виразу у відповідний формально-логічний аналог для виявлення його (мовного виразу) глибинної логічної форми;
- дещо потому відбувається переосмислення функції аналізу в площині його зреалізованості у мовних практиках, вживанні мовних виразів; але, тим не менше, незмінною залишається парадигма аналізу як сприяння вирішенню філософських проблем через прояснення змісту і смислів понять;
- чітка аргументативність досліджуваних проблем.

Зініційована Г. Фреге логізована математика, яка постала навізамін математизованій логіці, позбавляла математику емпіричних підстав; математичні символи чимдалі усе менше були пов'язані з просторовими та якісними відношеннями, набуваючи все більшого формального характеру, відмежовуючись від конкретного змісту описуваних явищ. У цьому контексті математика чимдалі більше нагадує логіку, принаймні в частині оперування чистими формами, що репрезентують послідовність міркувань, а відтак, математику можна розглядати як науку про порядок.

Логіцистська програма Г. Фреге змінює й уявлення про природу математичного знання, яке з часів античної математики розглядається як сукупність вічних істин про певні предмети. Наразі ж, математичне знання можна розглядати як наслідок виведення засобами логіки певних констатацій. А тому не на часі розглядати істину як відповідник знання дійсності; критерієм істини, скоріше за все, є несуперечливість наслідків, отриманих із висхідних засновків: класична кореспондентна теорія істини поступається когерентній теорії, принаймні в цій частині.

Революційним виявився здобуток Г. Фреге і в царині семантики. Запропонувавши трирівневу її систему “знак-сєнс-значення”, Г. Фреге наголошує на специфіці зв'язку знаку і його значення (реальності)¹⁷. Заслугою Г. Фреге є те, що він відмежував сєнс і значення знаку від уявлєнь, вказавши на їх об'єктивний характер, що й стало підставовим для появи референційної семантики. Мало того, з проблемами семантики і логіки, спираючись на аналіз мови, Г. Фреге безпосередньо пов'язав і проблеми онтології. Так, зокрема, розглядаючи сутність такого явища, як смисл знаку, німецький логік відносить його (сєнс) до так званого “ein drittes Reich” (третього світу), з-поміж ментальних та фізичних одиниць, якими сєнс, вочевидь, не є.

На думку Г. Фреге, універсальний, платонічний характер сєнсу є єдиною альтернативою релятивізму, оскільки сєнс не є просто сукупністю

---

¹⁷ Показовою в цьому контексті є “дискусія” Г. Фреге з Дж. Локом, на думку якого, знак співвідноситься не з самою реальністю (значенням знака), а з ідеєю (уявленням) про реальність, та з І. Кантом, який відстоював думку про те, що знання відображає знову-таки не реальність, як таку, а систему уявлєнь про неї.

індивідуальних психологічних уявлень; коли ніхто не зможе розділити переживання іншого. В такій ситуації кожен говорив б тільки про своє і не розумів би іншого. А, отже, мають бути універсальні умови фіксації і засвоєння сенсу.

Револьюційні на той час погляди Г. Фреге не віднайшли підтримки та розуміння серед його сучасників; лише зусиллями Б. Рассела вдалося “популяризувати” ідеї видатного німецького логіка, філософа, які стали якщо не відправними, то принаймні ключовими для становлення та розвитку аналітичної філософії¹⁸. Хоча сам Г. Фреге ніколи не схарактеризовував свою філософську позицію як аналітичну¹⁹.

Тим не менше, саме Г. Фреге одним із перших довів, що логічний аналіз буденної мови не тільки уможливорює здолання семантичних “пасток” природної мови, а й є надійним засобом виявлення їх “справжньої” логічної форми. Ця інтуїція німецького мислителя нарівні з “лінгвістичним поворотом” у філософії цілком може бути визнана як “аксіома аналітичної філософії”. Справа в тім, що Г. Фреге був переконаний у тому, що природна мова є логічно недосконалою, а некритичне ставлення до її структури каузально призведе до непередбачуваних наслідків і помилок. Тому метою аналізу і є віднайдення глибинної, логічної форми мовних виразів, що завуальована якраз їх зовнішньою, граматичною формою²⁰. Результатом такого аналізу має постати нова концептуалізація функції мови, яка розуміється Г. Фреге як числення, аналогічне математичним теоріям.

Отже, мова, постаючи у концепції Г. Фреге як процедура числення, не обмежується простою констатацією “напорушних” істин. Процес комунікації, буденний дискурс набагато складніший і передбачає використання не тільки тих чи інших дескрипцій, але й нереперентивних виразів. Мотивація аналітики буденної мови якнайкраще відображена Г. Фреге у його методологічній настанові:

- чітко розрізнати психологічне і логічне, суб’єктивне і об’єктивне;
- значення слова необхідно розглядати в контексті усього речення, а не окремо від нього;
- чітко розрізнати поняття та предмет²¹.

Реалізація цих методологічних принципів, зокрема, була здійснена Г. Фреге у його вченні про функціональний аналіз мови та істиннісні значення. Г. Фреге, не заперечуючи аристотелівський суб’єктно-предикатний принцип поділу судження, запропонував формальний підхід до його аналізу, згідно з яким поняття та функція розглядаються як аналогічні. Недоліком суб’єктно-предикатного принципу є його обмежений характер; цей принцип виправданий, якщо судження розуміти як певну форму зв’язку понять. При цьому позиція

¹⁸ Згадаймо, хоча б, міркування М. Даміта про те, що аналітична філософія є післяфреґівською філософією.

¹⁹ Конвенційно до “батьків-засновків” аналітичної філософії відносять ще й Дж. Мура, Б. Рассела, представників Віденського гуртка та Львівсько-Варшавської філософської школи, Л. Вітгенштайна періоду “Трактату”, Б. Больцано та інших. Більше того, ознаки аналітичності вбачають і в творах Г. Лейбніца, Дж. Локка, Д. Юма, а то й Платона.

²⁰ Типовими в цьому відношенні, на думку Г. Фреге, є висловлювання про існування та про сутність чисел.

²¹ Фреге Г. Основположения арифметики. – Томск : Водолей, 2000. – С. 23.

суб'єкта та предиката визначається не логічною формою судження, а довільною граматичною формою мовного виразу.

Наприклад, погляньмо на такі два судження:

i. *“Цезар завоював Галлію”*;

ii. *“Галлія була завойована Цезарем”*.

Вочевидь, що ці два судження мають однаковий поняттєвий зміст. Але в той же час, якщо керуватися принципами традиційної логіки, вони відрізняються своєю логічною структурою. До того ж, принципи традиційної логіки не завжди виправдовують себе, коли необхідний більш точний аналіз того чи іншого терміну, зважаючи на специфіку самого терміна, а не способу зв'язку термінів. Відтак, на цьому прикладі знову-таки заактуалізовано феномен смислу, якому Г. Фреге надає неабиякого значення.

Усі мовні вирази Г. Фреге поділяє на два типи: власні імена²² та функціональні вирази. Перші позначають конкретні предмети, як-то “Венера”, що позначає планету Сонячної системи; другі ж встановлюють відповідні зв'язки між такими предметами, як-то “планета”, що є функцією, яка встановлює функціональну відповідність між різними об'єктами²³.

i. *“Венера” – власне ім'я*;

ii. *Венера – значення імені “Венера”*;

iii. *“Планета” – функція*.

На відміну від імен, функції є ненасиченими виразами, а тому потребують “насичення” шляхом їх вживання разом з іменем, через що можна говорити про творення нових імен. Ім'я, до якого застосовувана функція, є аргументом цієї функції, а предмет, що є значенням новоствореного імені, є значенням функції для даного аргументу.

Так, функція “планета” є ненасиченою, оскільки її аргументами одночасно можуть бути декілька імен: Марс, Земля, Венера тощо. Насиченою, як уже зазначалося, функція буде після співвіднесення її з якимось конкретним об'єктом, приміром, із космічним об'єктом, планетою Венера (в якості аргумента функції “планета”), після чого отримуємо нове ім'я “планета Венера”, значенням якого буде планета Венера, а не покровителька римлян богиня Венера, яка є значенням функції “богиня” для аргументу “Венера”. Натомість, ненасиченість стосується не стільки імен (знаків) як таких, скільки способів їх використання, а тому принципово розрізняти ім'я (знак) та позначуваний ним екстралінгвістичний об'єкт, функціональний вираз та відповідну йому функцію.

Натомість, стикаємося ще з однією проблемою, а саме: як кваліфікувати з точки зору функціонального аналізу мови такі одиниці, як речення та предикативні вирази? Що буде їх значенням? Щодо речень, Г. Фреге зауважує, що якщо можна поставити питання стосовно їх значення (якщо таке, звісно, є) і таким значенням є або істина, або хиба, то такі речення необхідно розглядати як власні імена²⁴.

²² Під іменем Г. Фреге розуміє будь-який знак, що позначає певний об'єкт.

²³ Необхідно розрізняти ім'я і об'єкт, що ним позначається і який є значенням цього імені. Так, в нашому прикладі, планета Венера є значенням імені “Венера”.

²⁴ Фреге Г. Логика и логическая семантика : сб. трудов / Г. Фреге. – М. : Аспект Пресс, 2000. – С. 235.

Принцип контекстності²⁵, запропонований Г. Фреге, встановлює, що смисл цілого (речення) є функцією смислів його складників (імен та функціональних виразів). А тому потреба розглядати сенс та значення імен і функціональних виразів у контексті речень заaktuалізовує питання щодо сенсу та значення речень.

Розповідне речення, як зауважує Г. Фреге, виражає ту чи іншу думку. А звідси питання: чи може думка бути саме тим, що позначає речення? Мабуть, що ні. Поскілки заміна одного з компонентів речення іншим, але з тим же значенням, суттєво не вплинула б на предметне значення цього речення. Наприклад, з речення “Платон є автором діалогу “Тімей”, після заміни одного з його компонентів, отримуємо “Учень Сократа є автором діалогу “Тімей”. Вочевидь, що предметне значення як першого, так і другого речень однакові, але думка, виражена цими реченнями, різниться, а, отже, думка буде виражати не предметне значення речення, а його сенс. Про що, власне, і говорить Г. Фреге²⁶.

Якщо думка, виражена в реченні, є його сенсом, тоді що можна розглядати як його значення? На прикладі з міфічним героєм Одиссеєм, яким послуговується Г. Фреге²⁷, і, виходячи із згадуваного вже принципу контекстності, слідує, що якщо нас цікавить лише сенс речення, себто думка, виражена ним, то зайвим буде перейматися значенням його складових (у прикладі Г. Фреге – значенням імені “Одіссей”); нагадаємо, що сенс речення є функцією сенсів його складників (імен та функціональних виразів), а не значень. Думка незмінна від того, чи мають значення складники речення.

Інакше, коли якійсь із складників речення не має значення; тоді і думка втрачає свою вартісність. Г. Фреге зауважує, що саме прагнення до істини заaktuалізовує рух від сенсу речення до його значення²⁸. А таким є його істиннісне значення, себто, воно може бути або хибним або істинним. Інших істиннісних значень речень не існує, а тому: всі істинні й усі хибні речення будуть мати одне значення: істина або хиба. Наприклад, речення “5 є простим числом” і “6 є складеним числом” мають однакове істиннісне значення – істина.

Отже, речення як ім’я позначають особливі сутності – істиннісні значення (істина та хиба), які Г. Фреге називає абстрактними предметами²⁹, розвиваючи тим самим номінативну теорію речень; а предикатні вирази на кшталт “зелений”, “молодший” тощо, які позначають властивості предметів або відношення між ними, можна потрактовувати як функції, застосовувані до імен, внаслідок чого утворюються нові речення³⁰. Так, застосовуючи предикат “кислий” до імені “цукор”, отримуємо речення “кислий цукор”, що позначає хибу (себто “цукор кислий” є хиба), якщо ж ми застосуємо цей предикат до імені “лимон”, отримаємо речення “лимон кислий”, що позначає істину.

²⁵ Принцип контекстності покликаний розв’язати проблему суб’єктивного наповнення смислом однакових мовних конструкцій.

²⁶ Фреге Г. Логика и логическая семантика : сб. трудов / Г. Фреге. – М. : Аспект Пресс, 2000. – С. 234, 328.

²⁷ Там само. – С. 234.

²⁸ Там само. – С. 235.

²⁹ Там само. – С. 235.

³⁰ Функції, значеннями яких є істиннісні значення для тих чи інших аргументів, прийнято називати пропозиційними (істиннісними) функціями.

Не можна не погодитись із Г. Фреге про те, що питання про істину заактуалізовується тільки тоді, коли має місце ствердження думки (вираження її в розповідному і аж ніяк не в окличному чи питальному реченнях). При цьому слід виокремлювати, принаймні, три ключові моменти такого ствердження:

- сам факт мислення, коли відбувається схоплення думки;
- судження – визнання істинності думки;
- ствердження – демонстрація судження.

Момент мислення, радше – процес, відповідає засвоєнню змісту речення. Треба чітко розрізнити судження і думку, оскільки засвоєння змісту думки не пов'язане однозначно з визнанням його істинним чи хибним, бо може бути так, що ці два процеси (засвоєння і визнання) розділяє значний проміжок часу, а тому про однозначну каузальність говорити не видається можливим. Визнання істинності думки можливе лише через форму розповідного речення, коли відбувається перехід від змісту речення до його істиннісного значення. При цьому використання такої характеристики речення як “істинне” не завжди виявляється виправданим.

Так, Г. Фреге пропонує поекспериментувати і розглядати відношення думки до істинності не як відношення сенсу до значення, а як відношення суб'єкта до предиката. Можна сказати “Істинною є думка про те, що 5 є простим числом” або ж “5 є простим числом”. Як зазначає Г. Фреге, якщо уважно придивитися до речення “Істинною є думка про те, що 5 є простим числом”, очевидним стає те, що в ньому не йдеться про більший обсяг інформації, ніж в реченні “5 є простим числом”: перше речення не містить інформації, що перевершує ту, яка може бути засвоєна із другого речення³¹.

Г. Фреге зацентровує увагу на об'єктивності істини; коли визнання речення істинним розглядається ним як об'єктивний процес, позбавлений суб'єктивних нашарувань, що не має нічого спільного із суб'єктивним переконанням і психологізацією акту судження. Цю позицію Г. Фреге пояснює тим, що визнання істинності думки залежне лише від форми речення.

Істинне знання не належить свідомості лише однієї людини, бо, оскільки є предметним значенням речень, незалежне від конкретної психічної діяльності; істина формує лише об'єктивні аспекти референції³². Об'єктивність думки корелює із об'єктивністю предметів зовнішнього світу, незмінних через нашу мисленнєву діяльність чи через волевиявлення. Сприйнята як істинна, думка й надалі такою залишається, будучи тотожною самій собі, незмінною.

На думку Г. Фреге (і це ще один аргумент на користь його функціонального аналізу мови), найголовнішим, принаймні, одним із важливих компонентів мовних виразів, є їх сенс, а не засоби його вираження (яких може бути декілька і які при цьому є тотожними).

³¹ Із цього слідує, що така характеристика як “істинний” виявляється зайвою, надлишковою і не є реальним предикатом, що вказував би на реальну властивість. Така позиція засвідчила появу дефляційної концепції істини, яка, власне, і засвідчила “смерть” істини.

³² Ми ж не будемо заперечувати істинність положень теорії гравітації, навіть якщо припустити відсутність суб'єкта, що спостерігає її дієвість. Хоча “постнекласична наука” дещо й реабілітувала суб'єкта, в контексті нашої розвідки дотримуємося думки, що суб'єкт не конструює реальність, а лише відкриває, схоплює її як даність (хоча це доволі суперечливе твердження).

Пояснюючи принцип тотожності декількох імен за їх значенням (а не сенсом), Г. Фреге заперечує традиційне потрактування відношення тотожності як відношення тотожності об'єктів³³ та відношення тотожності знаків. Відношення тотожності об'єктів заперечується Г. Фреге через його аналітичний (в дусі І. Канта) характер, поскільки не передбачає акумуляції знання і через це позбавлене евристичного значення. Констатація тотожності предметів є лише підставою пізнання, а не результатом.

Щодо відношення тотожності знаків, то необхідно зауважити, що тотожність знака визначається не його фізичною (графічною тощо) ідентифікацією, але вживанням. Знаки, що по-різному оприявлені (візуально, аудіально тощо), але із однаковим застосунком, є одним і тим же знаком; а ті, які однаково оприявлені, але мають різний застосунок, є різними знаками.

В цьому контексті доречним є розвести феномен думки і уявлення. Так, дійсно, один і той самий об'єкт по-різному сприймається різними людьми, формуючи суб'єктивне уявлення про предмет, в результаті чого можемо констатувати множинність реальностей, зовнішніх світів, репрезентованих психічною діяльністю суб'єктів. Такий підхід, принаймні, заперечує існування об'єктивної істини.

А тому підтверджується думка Г. Фреге про те, що має бути “третій світ” (“ein drittes Reich”), згадуваний нами вище. Світ, який не містить того, що сприймається відчуттям, і не потребує носія свідомості. До “ein drittes Reich” належать лише об'єктивні сутності, на кшталт сенсу, істини тощо. Так, прикладом. думка, яку ми виражаємо у теорії гравітації безвідносна у часовому вимірі, і є істинною, незалежно від того, чи вважає хто її саме такою. Вона не потребує носія і є істинною не з моменту її відкриття; істина досуб'єктна, радше – позасуб'єктна. Мислення не продукує думку, але пов'язане з чимось об'єктивним, із істиною; те, що визнається як істинне, є таким безвідносно до того, хто стверджує істину.

Отже, визнаючи існування “ein drittes Reich”, Г. Фреге, тим самим, відроджує так званий “платонізм”³⁴, постулюючи реальне існування ідеальних об'єктів, ідеальних змістів свідомості за межами самої свідомості, у світі своєрідного світу ідей³⁵. Але, треба зазначити, що ставлення до Г. Фреге в контексті його належності до adeptів парадигми реалізму чи антиреалізму було контрверсійним.

З одного боку, Г. Фреге закидають прихильність до менталізму³⁶ через його ідею “третього світу”. На нашу думку, таке антиреалістське потрактування концепції Г. Фреге³⁷ засвідчує надто вузьке розуміння поняття “реалізм”, а саме

³³ Тотожність предмета самому собі заперечує також і Л. Вітгенштайн.

³⁴ Логика, онтологія, язык / сост., пер. и предисл. В. А. Суровцева. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2006. – С. 9.

³⁵ З позиції наукового реалізму, орієнтованого на ствердження існування фізичної реальності, платонізм розглядається як антиреалістська установка. Однак якщо переходити від помірного (наукового) до радикального реалізму, в межах якого визнаються як реально існуючі не тільки об'єкти фізичного світу, а й об'єктивні абстрактні сутності, то платонізм, звісно, буде охарактеризований як прояв реалістської парадигми.

³⁶ Менталізм є антиреалістською позицією, оскільки стверджує існування лише фактів психічного життя суб'єкта мислення; про існування ж “реального” позасвідомого світу мова взагалі не йде.

³⁷ Бенацераф П. Фреге : последний логицист / П. Бенацераф // Философия науки. – 2004. – № 4 (23). – С. 127.

у його матеріалістичній формі. Якщо ж “реалізм” розуміти більш широко і припускати реальне існування абстрактних об’єктів, як-то смисл чи істина, то Г. Фреге постає як послідовник парадигми реалізму у його платонічному (метафізичному) варіанті.

Висновки. Навряд чи сам Г. Фреге замислювався над питанням його належності до реалістської парадигми чи антиреалістської, але дискусійний ґрунт був ним закладений, у першу чергу, в межах його семантичної теорії та філософії математики. Дискусійність викликає, з одного боку, ствердження Г. Фреге того, що значенням імені, його референтом є об’єкт фізичного світу, реально існуючий, що представляє німецького логіка, філософа як прихильника референціалістської семантики. Однак, не тільки значення є основоположним для теорії Г. Фреге. Не менш значущими є феномени смислу та істиннісних значень, існування яких затверджує універсалістський характер семантики Г. Фреге.

Література

1. Антологія сучасної аналітичної філософії, або Жук залишає коробку. – Львів : Літопис, 2014. – 374 с.
2. Бенаццераф П. Фреге : последний логицист / П. Бенаццераф // Философия науки. – 2004. – № 4 (23). – С. 105–131.
3. Логика, онтология, язык / сост., пер. и предисл. В. А. Суровцева. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2006. – 244 с.
4. Фреге Г. Логика и логическая семантика : сб. трудов / Г. Фреге. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 512 с.
5. Фреге Г. Основоположения арифметики / Г. Фреге. – Томск : Водолей, 2000. – 128 с.
6. Хакинг Я. Представление и вмешательство / Я. Хакинг. – М. : Логос. – 1998. – 296 с.
7. Carl W. Frege’s theory of sense and reference : its origins and scope / W. Carl. – Cambridge : Cambridge university press, 1994. – 232 p.
8. Chakravartt A. Six degrees of speculation : metaphysics in empirical contexts / A. Chakravartt // Images of Empiricism : Essays on Science and Stances. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 183–208.
9. Dicken. P., Lipton P. What can Bas Believe? Musgrave and van Fraassen on Observability // Analysis. – 2006. – № 66. – P. 226–233.
10. Nagel E. The Structure of science : Problems in the Logic of Scientific Explanation. – New York : Harcourt, Brace & World, Inc. – 1961. – P. 106–153.
11. Noe A. Is the visual world a grand illusion? // Journal of consciousness studies. – 2002. – Vol. 9. – № 5–6. – P. 1–12.
12. Smart J. J. C. Philosophy and Scientific Realism / J. Smart. – London : Routledge & Kegan Paul, 1963. – 172 p.
13. Van Fraassen B. C. The Scientific Image / B. van Fraassen. – Oxford : Clarendon Press. 1980. – 235 p.

Отримано 14.01.2015

Summary

Lebid Andriy. Paradigm of realism: truth in Frege’s logical-semantic system.

The problem of truth in Frege’s system are investigated. By G. Frege truth is viewed as an abstract object which appears as a meaning of statement. The author is convinced that a tendency to deflationist theory of truth can be observed in Frege’s theory. However G. Frege is probably a follower of paradigm of realism. The article investigates some aspects of Frege’s theory of truth. The author proposes the arguments that defines the specifics it in the context of modern epistemology. The possibility of

analysis of true meanings in ordinary and artificial language is investigated. In the paper the author shows an important role of the theory of truth in formation and development of ontology and epistemology. Modern concepts of Truth represent the various simplified variants the truth theory. The paper presents the synoptic approach: the author analyzes the basic contemporary interpretations of the theory of truth. Such an approach allows to reveal various aspects and creative potential which are in the truth-theory.

Keywords: *truth, false, truth-value, semantic, meaning.*